

УДК 373.3.015.3:159.955

DOI <https://doi.org/10.24919/2518-1602.2023.9>

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ОСНОВА СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ

Леся КОЛТОК,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та методики початкової освіти,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)
lesia_koltok@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7560-4296>

У статті розглянуто проблему переорієнтації освітнього процесу початкової школи на забезпечення ефективних умов для розвитку критичного мислення школярів. Доведено необхідність порівняння та узагальнення відомих теорій критичного мислення, визначення змісту критичного мислення та його особливостей. Уточнено сутність поняття «мислення». Виявлено, що одним із його видів є критичне мислення. Розкрито значення критичного мислення в житті людини. Визначено характеристики, які впливають на формування критичного мислення. Виокремлено підходи до організації освітнього процесу, які уможливають розвиток навичок критичного мислення. Визначено певні умови, які можуть заохочувати та стимулювати критичне мислення в учнів.

Ключові слова: молодші школярі, мислення, критичне мислення, характеристики критичного мислення, особливості критичного мислення.

CRITICAL THINKING AS THE BASIS OF MODERN APPROACHES IN THE FORMATION OF A STUDENT'S PERSONALITY

Lesia KOLTOK,

Ph.D. in Education, Associate Professor at the Department of Pedagogy and Methods of Primary Education,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) lesia_koltok@ukr.net

The article focuses on the problem of reorientation of the educational process of the primary school to ensure effective conditions for the development of critical thinking of schoolchildren. The necessity of comparing and generalizing the existing theory of critical thinking, defining the content of the essence "critical thinking" and its peculiarities has been proved. The essence of the concept "thinking" has been specified. It is revealed that one of its types is critical thinking. The significance of critical thinking in human life has been revealed. The necessity of using the method of content analysis for clarification of the concept "critical thinking" has been proved. According to the results of content analysis, the categorical features of this concept have been determined. The author's definition of the concept "critical thinking" has been proposed: scientific thinking, aimed at making the person's own decision by using intellectual and communicative techniques. It is revealed that critical thinking begins with the formulation of a problem (judgment) that needs to be solved; continues to search and comprehension of the information (arguments); construction of convincing argumentation; ends with making the decision (conclusion) as for the resolving of the issue. The structure of critical thinking has been defined: problem statement, information search, clear argumentation, decision making. The content of each structural component has been revealed and the role of a primary school teacher has been defined on each of them. The peculiarities of critical thinking of junior school children, such as: independence, analyticity, logic, sociality, have been determined. The idea is that the teacher should pay attention to the development of not only the pupils' intellectual and communicative techniques, but also personal qualities necessary for productive exchange of ideas: openness to the perception of other thoughts, tact, tolerance, and mobility. It is noted that the further scientific research requires the study of the purpose, content, methods and forms of development of critical thinking of junior schoolchildren.

Key words: younger schoolchildren, thinking, critical thinking, characteristics of critical thinking, features of critical thinking.

Постановка проблеми. Сьогодні суспільство потребує освіти для розвитку компетентних та активних особистостей. Сучасна модель освіти спрямована на досягнення кінцевого результату – розвиток людини – через призму формування ключових компетентностей. Для того, щоб бути успішним учнем, недостатньо володіти певним обсягом знань у тій чи тій галузі, необхідно також володіти певним обсягом знань, умінь та навичок в інших сферах. Важливо, щоб діти, які закінчили школу і стали дорослими, не були пасивними об'єктами впливу, а вмiли самостійно шукати необхідну інформацію, висловлювати власну думку з певних питань, брати участь у дискусіях, знаходити аргументи та контраргументи. У центрі уваги сучасної освіти мають бути не лише академічні знання, а й комплекс заходів, які розвивають навички мислення учнів. Загальною метою освіти сьогодні є розвиток культури особистості, яка включає в себе культуру мислення, спілкування і дії.

Впровадження нових, особистісно-орієнтованих педагогічних технологій у освітній процес початкової школи є необхідною умовою активної пізнавальної діяльності учнів. Нестандартна, цікава, творча робота пробуджує в дітей інтерес до знань, сприяє емоційному, психічному та інтелектуальному розвитку школярів. Однією з методик, яка допомагає учням засвоювати певні знання та розвивати свої особистісні якості, є мистецтво критичного мислення.

У Концепції Нової української школи наголошено на необхідності навчити дітей критично мислити, аналізувати ситуації та відповідну інформацію, вирішувати складні проблеми, вивчати і враховувати альтернативні думки, приймати правильні рішення, дискутувати і спілкуватися з іншими (див. ще: Пометун та ін., 2016).

Розвиток критичного мислення є міждисциплінарною та універсальною стратегією. Важливим постає вміння самостійно працювати; чітко й точно висловлювати свої думки усно та письмово; формувати особисті погляди, засновані на розумінні різного досвіду, ідей та уявлень; розв'язання не вирішених досі проблем; самокерована освіта, уможливлення таких освітніх результатів, як здатність співпрацювати та працювати в команді. Саме тому критичне мислення має важливе значення для національної системи освіти.

Мета статті полягає у вивченні теоретичних засад технології критичного мислення; теоретичному обґрунтуванні методів та прийомів, що сприяють формуванню критичного мислення в учнів початкової школи.

Аналіз досліджень. Питанням розвитку критичного мислення займаються багато науковців. Вагомою визнано концепцію Л. Виготського про зони найближчого розвитку, ідею Д. Ельконіна та В. Давидова про те, як можна навчити вчитися, погляди Ш. Амонашвілі та В. Сухомлинського на розвиток пізнавальної активності. Вчені порушують питання розвитку вміння самостійно осмислювати матеріал, виконувати нестандартні завдання, робити висновки та визнавати помилки у себе та своїх однокласників.

Проблему розвитку критичного мислення досліджували такі сучасні науковці, як Г. Мошковська, О. Пехота, О. Пометун, Л. Пироженко, І. Сущенко, О. Чуба та ін. Вони розглядали її у контексті оновлення змісту освіти і впровадження новітніх освітніх технологій. У свою чергу, зарубіжні дослідники (Д. Дьюї, К. Меридіт, Ж. Піаже, Д. Стіл, Ч. Темпл) описують процес надбання навичок критичного мислення як набуття компетентності і її реалізації з урахуванням системи вищих індивідуальних і суспільних цінностей та ідеалів.

Аналіз сучасної науково-педагогічної та методичної літератури показує, що змінити шкільну освіту неможливо без використання методів, заснованих на діалозі, моделюванні ситуацій вибору та вільному обміні думками.

Виклад основного матеріалу. Для побудови демократичної держави важливо виховувати та навчати людей мислити незалежно та творчо. Однією з причин повільного розвитку суспільства є те, що значна кількість людей не готова свідомо брати участь у цьому процесі, критично аналізувати факти та події, впроваджувати нові ідеї в усі сфери життя суспільства, звільнитися від конформізму та догматизму. Доля суспільства певною мірою залежить від наявності чи відсутності цих характеристик. Критичне мислення є не лише наслідком демократичного життя, але й чинником його формування (Чуба, 2013, с. 202).

Мислення – це внутрішній та іманентний процес людського існування, який у літературі переважно визначається так: «Критичне мислення, на відміну від мислення, пов'язане з діяльністю, думками, текстами, вчинками та соціальними явищами» (Пометун, 2010, с. 63). Конкретніше – це пошук помилок, невідповідностей і суперечностей у міркуваннях, поведінці

тощо. Для того, щоб мислення людини набуло ознак критичності, воно має зіткнутися з «суспільними стандартами» та критеріями, увійти у простір комунікації. Незважаючи на те, що в науковій літературі представлено широке розмаїття досліджень, присвячених критичному мисленню, розуміння самого поняття «критичне мислення» залишається неповним. У багатьох дослідженнях критичне мислення розглядається як «механізм контролю», який змушує нас робити моральний вибір і співвідносити свою поведінку з нормами, цінностями та оцінками інших людей. Критичне мислення асоціюється з виявленням помилок та обґрунтуванням припущень як істинних. Однак важливою складовою частиною цих понять у будь-якій дисципліні є виявлення помилок: пошук логічних помилок, дослідження основ знань та їх застосування – виявлення прихованих припущень та упереджень; виявлення та формулювання стереотипів та упереджень, їх аналіз та обґрунтованість; формулювання альтернативних шляхів вирішення проблем та дилем; оцінка правильності, достовірності та ґрунтовності суджень.

Критичне мислення також слід розуміти як процес розгляду ідей з різних точок зору та у порівнянні з іншими ідеями, відповідно до їхньої змістовної релевантності. Критичне мислення – це протилежність догматичному мисленню, яке піднімає людину до рівня, коли нею неможливо маніпулювати і вона не боїться думати, оцінювати і порівнювати. Така людина запитує себе і суспільство: «А що, якби було інакше?», «А що, якби було по-іншому?». Тому розвиток критичного мислення необхідний і є незаперечною умовою суспільного прогресу. Виходячи з цих положень, можна побачити, що перед сучасною школою стоїть завдання формування незалежної та вільної особистості, здатної самостійно розбиратися в явищах довкілля і відстоювати власну думку.

Критично мисляча людина – це людина, яка усвідомлює і має базові переконання, самостійно аналізує інформацію, робить власний вибір і може достовірно обґрунтувати свою думку (Белкіна, 2014, с. 39). Особливе значення мають моральні, гуманістичні та критичні оцінки ситуацій і власної поведінки. Характеристики, які допомагають визначити людину як критично мислячу:

- толерантність до інших думок, тобто здатність уважно слухати інші думки та оцінювати різні способи вирішення проблем;
- компетентність – готовність використовувати знання реальних фактів і подій для обґрунтування власної думки;
- інтелектуальна активність – використання інтелектуальної ініціативи в конфронтаційних ситуаціях;
- допитливість – здатність заглиблюватися в сутність джерел інформації;
- незалежність думки – не боятися не погоджуватися з групою та некритично сприймати думки інших;
- вміння дискутувати – готовність вислуховувати протилежні погляди;
- інсайт – здатність бачити суть питань, явищ та інформації; не відволікатися на деталі;
- самокритика – розуміння особливостей власного мислення (Мошовська, 2016, с. 95).

Сучасна школа покликана розвивати у кожного учня звичку до активної участі у вирішенні важливих проблем життя колективу, вміння формувати, висловлювати і відстоювати власну думку, поважати думку інших. Неможливо підготувати молодь до життя, бездумно і безпосередньо засвоюючи готові істини.

Критичне мислення, як й інші риси особистості, формується в молодшому шкільному віці. Дослідження критичного мислення у цій віковій групі проводилися переважно в останні десятиліття. Орієнтація сучасної школи на розвиток особистості учня і формування мислячої, соціально активної людини багато в чому визначає необхідність вивчення феномену критичного мислення у нових умовах розвитку освіти.

Молодший шкільний вік становить особливий інтерес для вивчення динаміки розвитку критичного мислення. Це пов'язано з тим, що діти характеризуються високим ступенем пластичності психічних процесів. Вплив навчання на розвиток критичного мислення в початкових класах має бути особливо значним, оскільки саме в цьому віці навчальна діяльність є провідною.

Дослідники виокремлюють кілька підходів до організації освітнього процесу, які уможливають розвиток навичок критичного мислення:

- необхідне одночасне засвоєння предметних знань (міждисциплінарність) та навичок критичного мислення;

- навички критичного мислення набуваються через повторення довільних вправ;
- роль вчителя, дорослих та «діалогу» є важливою для розвитку навичок критичного мислення;
- організаційні форми взаємодії між дітьми, які «навчаються разом», що створюють умови для практики критичного мислення та інших розумових навичок і їх тренування;
- активна робота є необхідною умовою для вияву критичного мислення;
- у центрі уваги має бути учень, а не вчитель (це питання педагогічної технології);
- будь-який предмет можна структурувати для розвитку критичного мислення (Чуба, 2013, с. 207).

Працюючи над методикою розвитку критичного мислення, важливо усвідомлювати, що навчити учнів критичного мислення з першого ж уроку практично неможливо. Таке мислення формується поступово і стає результатом щоденних зусиль учителів та учнів. Чіткого алгоритму дій вчителя для розвитку критичного мислення в учнів не існує. Проте можна виокремити певні умови, які можуть заохочувати та стимулювати критичне мислення школярів:

- приділяти певну кількість часу вивченню та обговоренню відомих поглядів і формулюванню власних висновків;
- дати учням можливість поміркувати, записати свої припущення і вирішити, чи вони є правильними, чи неправильними;
- створити атмосферу очікування різних думок;
- залучати учнів до дискусій і вимагати від них відповідальності за прийняті рішення;
- поважати та цінувати думки інших (Мошовська, 2016, с. 96).

Критичне мислення формується і розвивається під час опрацювання інформації, розв'язання проблем, вирішення питань, оцінки ситуацій та вибору раціональних методів.

Існують відповідні умови для формування та розвитку критичного мислення: етапи навчання мають бути спланованими; учитель повинен послуговуватися конкретними, заздалегідь підготовленими технологічними прийомами.

Розвиваючи критичне мислення, вчителі повинні дотримуватися такої послідовності:

- набуття знань про природу критичного мислення та усвідомлення необхідності набуття навичок критичного мислення;
- формування навичок критичного мислення через виконання спеціальних алгоритмічних правил;
- виконання практичних дій щодо застосування навичок критичного мислення в типових ситуаціях;
- застосовування навичок критичного мислення до нового матеріалу та нетипових ситуацій (Мошовська, 2016, с. 97).

Важливою педагогічною умовою формування в учнів критичного мислення є розвиток зацікавленості та дружньої співпраці на уроці, активна участь у парній та груповій роботі. З дитинства слід вчити учнів формувати власні думки, погляди та переконання незалежно від інших. Для розвитку позитивної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку дуже важливо, щоб вони відчували, що дійшли висновку в результаті самостійного дослідження, який є прийнятним і для інших членів колективу, і для вчителя.

Висновки. Реформування вітчизняної освіти з акцентом на технологію критичного мислення є одним із шляхів входження України у світовий освітній простір. Ця технологія дозволяє одночасно і більш ефективно розвивати низку компетентностей учнів. Насамперед, це «вміння вчитися», тобто здатність самостійно здобувати знання у всіх вимірах освітнього простору. Учні вчаться організовувати свою роботу для вирішення реальних проблем і досягнення бажаних результатів, розвивають навички самоуправління, самооцінки та самовдосконалення. Співпраця між учнями та з учителями сприяє формуванню демократичної соціальної компетентності. Учні вчаться спільно визначати проблеми та цілі, ефективно співпрацювати, самостійно та відповідально приймати рішення, раціонально вирішувати конфлікти.

Використання методик розвитку критичного мислення є одним із шляхів виховання сучасної, активної особистості, здатної проявляти ініціативу та діяти відповідно до чинного законодавства. Зокрема, використання прийомів розвитку критичного мислення в навчанні має сприяти формуванню в дітей молодшого шкільного віку розумових і мовних навичок, розвитку їхньої креативності, виробленню вміння чітко та логічно будувати власні висловлювання відповідно до комунікативних цілей і конкретних ситуацій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Белкіна, О. В. (2014). *Критичне мислення учнів початкових класів*. Практична психологія та соціальна робота. 5, 37–44.
- Державний стандарт початкової освіти*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/uploads/public/5a8/de2/5e1/5a8de25e1504c877583228.doc>
- Мошковська, Г. (2016). *Використання технології критичного мислення з метою формування ключових компетентностей учнів*. Нова педагогічна думка. 4 (88), 94–97.
- Концепція Нової української школи*. URL: <https://osvita.ua/doc/files/news/520/52062/new-school.pdf>.
- Пометун, О., Суцценко, І. *Путівник з розвитку критичного мислення в учнів початкової школи: метод. посіб. для вчителів*. Київ, 2017. 96 с.
- Пометун, О. І., Пилипчатіна, Л.М., Суцценко, І.М., Баранова, І.О. (2010). *Основи критичного мислення: навчальний посібник для учнів старших класів загальноосвітньої школи*. Тернопіль, 2010. 216 с.
- Чуба, О. (2013). *Формування критичного мислення як психолого-педагогічна проблема сучасності*. Педагогіка і психологія професійної освіти. 3, 202–208.
- Bloom, B.S. (1994). *Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals*. Handbook I, cognitive domain. New York : Longman, 1994. 112 p.

REFERENCES

- Bielkina, O.V. (2014). *Krytychne myslennia uchniv pochatkovykh klasiv* [Critical thinking of elementary school students]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*. 5, 37–44. [in Ukrainian].
- Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity* [State standard of elementary education] Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/uploads/public/5a8/de2/5e1/5a8de25e1504c877583228.doc> [in Ukrainian].
- Moshkovska, H. (2016). *Vykorystannia tekhnolohii krytychnoho myslennia z metoiu formuvannia kliuchovykh kompetentnostei uchniv* [Using critical thinking technology to form key competencies of students]. *Nova pedahohichna dumka*. 4 (88), 94–97. [in Ukrainian].
- Kontseptsiiia Novoi ukrainskoi shkoly* [Concept of a new Ukrainian school]. Retrieved from: <https://osvita.ua/doc/files/news/520/52062/new-school.pdf> [in Ukrainian].
- Pometun, O., & Sushchenko, I. (2017). *Putivnyk z rozvytku krytychnoho myslennia v uchniv pochatkovoї shkoly: metod. posib. dlia vchyteliv* [Fundamentals of Critical Thinking: A tutorial for high school students in a secondary school]. Kyi. 96 s. [in Ukrainian].
- Pometun, O.I., Pylypchatina, L.M., Sushchenko, I.M., & Baranova, I.O. (2010). *Osnovy krytychnoho myslennia: navchalnyi posibnyk dlia uchniv starshykh klasiv zahalnoosvitnoi shkoly* [Fundamentals of Critical Thinking: A tutorial for high school students in a secondary school]. Ternopil, 216 s. [in Ukrainian].
- Chuba, O. (2013). *Formuvannia krytychnoho myslennia yak psykholoho-pedahohichna problema suchasnosti*. [Formation of critical thinking as a psychological and pedagogical problem of the present]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoї osvity*, 3, 202–208. [in Ukrainian].
- Bloom, B.S. (1994). *Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals*. Handbook I, cognitive domain. New York: Longman, 1994. 112 p. [in English]